

rendőrség vezetett be a rezsim (ti. a magyarországi) kritikusaiknak ignorálása végett. Visszaemlékezői a pánszlávizmust annak a nemzeti érzelmű értelmiséginek az önmeghatározásaként értelmezték, amely elutasította az uralkodó magyar rezsimmel való kollaborálást. Az olvasónak persze érdemes rá emlékeznie, hogy Kusá interjút az 1989-es rendszerváltás után készítette, a megváltozott politikai környezet nyilván rajtahagyta nyomait – a fél évszázadnyi távlat törlései mellett – az emlékezés mechanizmusain.

Lubomír Lipták a kötet zárszava szerint a szimpózium vitáján úgy fogalmazott, hogy a polgárság fejlődésének hosszú, evolúciós folyamata Szlovákia területén 1918-cal véget ért, és elkezdődött a *permanens prevratok* időszaka. A kötet elolvasása után végül felmerül a kérdés az olvasóban, hogy – Lipták szavaival élve – 1989-cel vajon valóban lezárult-e egy korszak az országban, vagy továbbra is a *permanens prevratok* idejét éli a szlovákiai polgár?

Kocsis Aranka

Tömbösített Kárpátalja

Csernicskó István: A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). [A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén I.] Budapest, 1998, Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.

Kárpátalján a kárpátaljai társadalomra vonatkozó magyar nyelvű könyvtermésnek¹ az elmúlt évtizedben alapvetően honismereti, ismeretterjesztő jelleget volt (S. Benedek András: *A tettenérhető történelem. Kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlat.* Budapest–Ungvár, 1993, Intermix Kiadó; Dupka György: *Kárpátalja magyarsága.* Honismereti kézikönyv. , Budapest, 2000, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.). Az egy-egy részterület feltárására vállalkozó könyvekben is inkább a publicisztikai, mint a szaktudományos jelleg dominált (Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján.* Ungvár–Budapest, 1995, Intermix Kiadó; Botlik Jó-

zsef: *Hármas kereszt alatt*. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest, 1997, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó). Megjelentek tartalmukban hiányt pótló dokumentum- és adatgyűjtemények (Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon...* Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest–Szeged, 1991, Mandátum – Universum; Botlik József – Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, 1993, Intermix Kiadó).² Ezeknek a könyveknek leginkább az a szembetűnően közös sajátosságuk, hogy tömbösített formában igyekeznek bemutatni Kárpátalját, az időkeretek valahol száz és ezer év között mozognak, hiányosak vagy kétségesek a forráshivatkozások. Az adatokat igen gyakran nem a közlés szakszerűsége emeli be a szakirodalomba, hanem az, hogy ez a szakirodalom – más nem lévén – hivatkozik rá, ami által kanonizált tényé emeli. A homályos Kárpátalja egy algoritmizált Kárpátaljává alakul át.

Elsőként lép ki ebből a körből Zseliczky Béla, a kárpátaljai származású, Moszkvában élő magyar történész, aki diplomáciatörténetet ír (Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó, Politikatörténeti füzetek X.)³ Helyi tekintetben kétségkívül a nyelvész Csernicskó István teljesítménye emelkedik ki, akinek munkája a többi területtel összehasonlítható szempontok alapján íródott meg. Ma Kárpátaljára vonatkozóan a tárgyalt körben ez a mértékadó színvonal.

A Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Műhelye indította el a könyvsorozatot *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* címmel, melynek keretében eddig három kötet látott napvilágot: Csernicskó István az ukrainai (kárpátaljai), Göncz Lajos a jugoszláviai (vajdasági) és Lanstyák István a szlovákiai helyzetet elemzi. Mindhárom szerző a mai helyzetet feltáró empirikus kutatásra támaszkodik, kiegészítve azt terjedelmes történeti szociolingvisztikai elemzéssel egy, mint az Kontra Miklós sorozatszerkesztő előszavából kiderül, angol nyelvű kézikönyv (Goebel, Hans és mások: *Contact Linguistics. An International Handbook of Contemporary Research. Volume 2*. Berlin–New York, 1997.) szempontjai alapján.

Csernicskó kötetének fejezetcímeiből, az egyes kérdések kifejtésének terjedelméből, arányaiból következik, hogy a szerző törekvése a lehető legteljesebb képet adni az ukrainai (kárpátaljai) magyarság helyzetéről, kitölteni azt a hiányt, amivel minduntalan szembetalálja magát a kutató

az adott közösséggel kapcsolatban. A kárpátaljai világ a többi határon túli területhez viszonyítva is kevésbé ismert, nincs benne sem a magyar történeti, sem a köztudatban. Ezért a vállalt feladat rendkívüli tájékozódást igényel, forráskritikáig, illetve a szakirodalom kritikus szemléletéig menő elmélyedést, és persze olyan veszélyeket rejt magában, amelyekkel a szerző is tisztában van, amikor lábjegyzetben ugyan, de megfogalmazza: „A kárpátaljai magyarságról szóló szociológiai, statisztikai, történeti stb. szakirodalom meglehetősen gyér, s amikor ilyen jellegű adatokra volt szükségünk a vizsgálat során, gyakran ütköztünk fehér foltokba. Ezért időnként arra kényszerültünk, hogy az idevonatkozó szakirodalmi utalásokat megpróbáljuk önállóan szintézisbe foglalni, ami helyenként az adott tudományág képviselői szemében talán triviális következtetések megfogalmazásával jár.” (223. o.) A magam részéről azt vizsgálom, hogy Kárpátalja története szempontjából mennyire tudott Csernicskó hiteles lenni e kutatási terület mai állásához képest abban a munkájában, amely – a megjelenés után két év távlatából már jól látszik – alaplómű kíván lenni, hosszú időre meghatározva bizonyos ismereteket. Így ezen írás tárgya nem a könyv egésze, hanem az első hat fejezet, mégpedig fent jelzett jelenség recepciójának bemutatására. A választás fő szempontja az volt, hogy a régió vonatkozásában ez a legszínvonalasabb munka.

A földrajzi és népesedési viszonyokról szóló első rész azzal indul, hogy érzékelteti az ország területének és népességének arányait, megállapítva, hogy Ukrajnában csak Kárpátalján él számottevő magyar lakosság, ezért a könyv középpontjában ez a terület áll. A 20. században politikai régióvá szerveződött területen a többszöri államváltás és az ezzel együtt járó határmódosulások következtében az etnikai viszonyok feltérképezése külön nehézségekbe ütközik. „Ennek ellenére megpróbálkozunk vele, hogy összefoglaljuk Kárpátalja mai területének nemzetiségi-anyanyelvi adatait. A kárpátaljai lakosság demográfiai helyzetéről hasonló szintézis még nem készült” – írja a szerző (23. o.). A kérdésben rejlő probléma feloldása azonban már megtörtént a Kocsis Károly és Kocsisné Hodosi Eszter szerzőpáros kötetében (*Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében*. Budapest, 1992, Tankönyvkiadó, 31–41.). Innen alapvetően két irányba lehet továbbmenni: tényszerűen cáfolni a számításokat, az elvet, vagy mindig egy újabb oszloppal bővíteni az elkészült vázlatot, amikor új népszámlálás megy végbe vagy új adatok kerülnek elő. Rendelkezésre állnak a hivatalos népszámlálási ada-

számlálási módszereket a magyarság számának csökkenéséért, nyomatékosabban hangoztatta a zsidók (és a cigányok) „árulását”.

Fölösleges az afféle ködösítés (illetve a ködösítés vándoroltatása, lásd a hivatkozást: Dupka György: A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján [1910-től napjainkig]. In Kovacsics József [szerk.]: *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája [1910–1990]*. Budapest, 1994, KSH, 164–174.): „A volt Szovjetunióban a nemzetiségekre vonatkozó statisztikai adatokat titkosan kezelték. Ezt a bürokratikus szemléletet Ukrajna is örökölte” (23. o.), miközben mindkét szerző hivatkozik a kérdést szakszerűen összefoglaló munkákra és vesz át adatokat, táblázatokat ukrán nyelvű, Ukrajnában megjelent írásokból. Nem lehet azzal előállni, hogy ukrán nyelven nem létezik adatközlés, tudományművelés. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a településsoros nemzetiségi eredményeket és kereszt táblákat itt – a többi szomszédos országtól eltérően – a statisztikai hivatal nem publikálta.

Viszonylag kerek képet kapunk az egyes népcsoportok településszerkezetéről. Bár ha a szerző szól az ún. cseh telepekről, szólnia kellett volna a magyar ONCSÁ-ról, s ha feltűnik a csehszlovák és a szovjet időbeli nagy arányeltolódás a városi lakosság nemzetiségi összetételében, akkor ugyanitt észre kellett volna venni azt is, hogy az 1941-es népszámlálás a nemzetiségi alapon szerveződő Kárpátaljai Kormányzósághoz tartozó Rahón és Ilosván az itt elvben kisebbségben levő magyarságot jóval az 1910-es adatok fölé emeli (katonaság, hivatalnokok stb.).

A migráció kérdésével kapcsolatban meg kellett volna említeni, hogy Kárpátalján a Nemzetközi Migrációügyi Szervezet (IOM) és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) megbízásából végeztek szociológiai felmérést kijevi szakemberek (*Labour Migration and Health of Migrants in the Trans-Carpathian Oblast of Ukraine*. Lvyyv, 1997, IOM – ILO).

Az utolsó száz évre vonatkozó népességstatisztikai elemzés után a második, Történelem c. fejezet a régióban élő nemzetiségek letelepedésének, egymással való érintkezésének kérdését taglalja a honfoglalástól a 20. századig terjedő időszakban, illetve szól a magyar lakosságon belüli releváns néprajzi csoportokról. A módszer követi a Kárpátaljára vonatkozó magyar nyelvű szakirodalom egy részében meghonosított irányt: amit mások megírtak, abból az itt – egyébként igen színvonalasan – összerakott 8 oldalon (49–56.) megjelenik ezer év, körülbelül azzal a tanulsággal, hogy a legőslakosabb ős-

lakosok a déli és nyugati szlávok voltak, majd jött a magyar honfoglalás, a többi népcsoport betelepült, illetve betelepített; az időpontról ugyan vannak viták, de elkülöníthetők a mértékadó vélemények. A nem magyar lakosság kultúrája, vagyoni helyzete a lent, a magyaroké a fent világa, s a kettő közt alig van kapcsolat, ha mégis, az egyenlő az asszimilációval az utóbbiak javára. A laikus olvasó számára a leírás érdekes, de a szakember ezzel érintettsége folytán természetesen módon többé-kevésbé tisztában van (azaz követi a szakirodalmat), a kutató pedig azt kérdezi: mi újat hozott ezzel a szerző a tudományba, illetve miképpen függ ez össze ilyen formában a mai két-nyelvűség állapotával? Végiggondolásra érdemes a magyar és nem magyar lakosság békés egymás mellett élésében a kulturális és gazdasági különbségek szerepe, az alkalmazkodási mechanizmusok működése és rugói, az országos nemzetiségi, egyházi és oktatási rendeletek hatása, a régió periferiajellege, illetve az európai szinten a választóvonal természete mindezekelőtt a nyugat–kelet viszonylatban, a ruszin–orosz–ukrán szétfejlődés politikai és/vagy nyelvi vonatkozásainak gyökerei, a görög katolikus egyház identitásőrző szerepe, erre vonatkozóan a magyar görög katolikus egyházközségek, a hajdúdorogi egyházmegye kialakulásának következményei stb.

A harmadik, Politika c. fejezet időkeretei az 1918 és 1998 közötti időszakot ölelik fel, a szovjet és az ukrán kisebbségpolitika elemzésére helyezve a hangsúlyt. Az előző részeknél itt lényegesen jobb szintézist alkot a szerző, képes megfogni a kérdés tényleges súlypontjait főként a nyolcvanas–kilencvenes évekre terjedően a nemzetiségi, nyelvi rendeletek, törvények, a vizsgált közösség jogállása, státusa, politikai szervezettsége tekintetében. Néhány megjegyzést azonban itt is szükségesnek tartok, amelyek nem szemléleti, hanem tárgyi vonatkozásúak, s az átörökített toposzok miatt fontosak.

A 68. oldalon ezt olvashatjuk: „A területről mint önálló földrajzi és politikai fogalomról 1918. december 21-e óta beszélhetünk, amikor az 1918: X. Néptörvény alapján Bereg, Máramaros, Ung és Ugocsa vármegyék ruszinlakta területein létrejött a Ruszka Krajna autonóm jogterület”. A régió földrajzi értelemben való egybefoglalása nem köthető konkrét dátumhoz. Az Északkeleti-Felvidék (a néptörvényben felsorolt vármegyékre és Zemplénre kiterjedően), sőt a Kárpátalja elnevezés a 19. század második felétől használatos, többek között találkozunk vele Hunfalvy Pál, Cholnoki Jenő, Hodinka Antal és mások munkáiban vagy a *Századok* hasábjain. A po-

litikai területre vonatkozóan a törvényt 1918. december 21-én fogadták el, kihirdetése, tehát életbe léptetése december 25-ével történt meg. (Ez egyébként a hivatkozott – a 68. oldalon – törvény szövegéből is kiderül.)

Az 1938. november 2-i első bécsi döntés határozatát – amely többek között kimondta a kárpátaljai magyar lakta területeknek Magyarországhoz történő visszacsatolását – nem a XXXVI. (69. o.), hanem az 1938: XXXIV. tc.-kel („a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről”) iktatta törvénybe a magyar törvényhozás.

A Bródy-kormány 1938. október 11-én alakult meg a cseh-szlovák minisztertanács jóváhagyásával, s nem október 9-én (69. o.), amikor Jan Syrový miniszterelnök lemondatta Hrabár Konstantin kárpátaljai kormányzót, s helyébe Párkányi Ivánt nevezte ki. (Itt és általában nem egy-két napról vitatkozunk, hanem olyan ismeretekről van szó, amelyek a szakirodalomban már egyértelműen a helyükre kerültek.) Ugyanitt Cserniczkó összevonja két különböző szervezet nevét („Kárpáti Szics Népi Védelmi Szervezet”, 69. o.). Ezek az 1938. szeptember 4-én alakult Ukrán Népi Védegyelet (Óêðà;îñüèà Íàðîáîà Íáíðîá, rövidítése: ÓÍÍ. Ez a szervezet szállt szembe fegyveresen az október folyamán a határon átszivárgó magyar szabadcsapatokkal. Az ÓÍÍ védelme alatt települt át november elején a Volosin-kormány Ungvárról Husztra.)⁴ és az 1938. november 9-én alakult Kárpáti Szics nevű félkatonai védelmi szervezet (hivatalos rövidítés: ONOKSZ – Îðââî³çàö³ÿ Íáðîíè àðîàðñüèî; Ñ³÷³. Főparancsnok: Klimpus Dmitro. A cél: az államellenes propaganda felszámolása és Podkarpatszka Rusz kormányának mindenoldalú támogatása. A szervezet szabályzatát Révai Julij miniszter másnap hagyta jóvá. A szervezet saját lapot adott ki „[...]” címmel.).

A kárpátaljai magyar felnőtt férfi lakosság tragédiájáról azt olvashatjuk a 61. oldalon, hogy: „[...] továbbra is érvényben van azonban a Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságai I. kongresszusán 1944. november 26-án elfogadott 52. számú határozat, amely a magyarok kollektív bűnösségét deklarálja, kimondva, hogy a magyarok és a németek az ukrán nép örök ellenségei. Ez a határozat volt az elvi, ideológiai alapja a 18 és 50 év közötti magyar férfilakosság 1944 november–decemberi, egyértelműen nemzetiségi alapon való deportálásának.” Ehhez lényeges kiegészítés, hogy a döntést a IV. Ukrán Front Katonai Tanácsa hozta 0036. számmal 1944. november 13-án, a végrehajtási parancsot pedig november 14-én adták ki. Ez a határozat azt mondta ki, hogy a területen (Kárpátalján), valamint Magyarország, Romá-

nia és Csehszlovákia szomszédos járásaiban a hadköteles korú, azaz 18–55 év (nem 18–50) közötti magyar és német férfi lakosságot hadifogoly minőségben munkatáborokba kell gyűjteni. (A feltárt levéltári források is alátámasztják, hogy az elhurcoltak között ekkor senki nem volt tényleges katoná, jelentős részük pedig a háborús időszakban egyetlen hadseregben sem teljesített katonai szolgálatot, s ezzel a Katonai Tanács is tisztában volt.) Ez a kiegészítés hitelesíti a szerző későbbi (70. o.) állítását is (lásd „1944. november 19-én, miközben folyik a kárpátaljai magyar 18 és 50 év közötti férfilakosság deportálása [...]”).

Meg kell jegyezni, hogy a Kárpátalja történelmére vonatkozó ukrán nyelvű szakirodalommal a szerző nem foglalkozott.⁵

A kilencvenes évek autonómia-elképzeléseivel kapcsolatos előnyök és hátrányok ismertetésénél előjön egy olyan momentum, amely nem nemzetiségi, országos (bel- vagy kül-) politikai kérdés, hanem mindenekelőtt a helyi magyar–magyar viszony ütközőpontja: „Fennakadást okozhat a jelenlegi Ungvár-orientált magyar intézményrendszer átcsoportosítása (a televízió és rádió magyar adása, lapszerkesztőségek, egyetemi magyar tanszék, Hungarológiai Intézet, a KMKSZ központi vezetősége stb.)” (74. o.) Ez az „átcsoportosítás” a felsoroltak Beregszászba koncentrálását jelenti. Ungvár, az állami egyetem kikerülne a magyar érdektérből (vagy fordítva). Ezzel rövidre zárnánk a százéves népszámlálási mizéria bonyodalmaait (az intézmények magukkal vonzzák a lakosságot, illetve hiányuk meggyorsítja az asszimilációt). Ha végignézzük az elmúlt körülbelül egy évtized történéseit, akkor Ungvár a felső állami vezetés találkozóinak színhelye (1990-ben Leonyid Kravcsuk államfő és Göncz Árpád köztársasági elnök közösen leplezik le a Petőfi-szobrot, 1993-ban Leonyid Kravcsuk államfő és Antall József miniszterelnök folytatnak hivatalos megbeszélést, 1994-ben pedig Anatolij Zlenko és Jeszenszky Géza külügyminiszterek; 2000-ben Orbán Viktor miniszterelnök már csak Beregszászba ment el), itt alakult meg a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (1989), a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (1993). Ezen túl viszont a magyar szervezetekkel kapcsolatos események többnyire Beregszászban történnek: a KMKSZ határozatban vállalja fel a magyar autonóm körzet ügyét Beregszász központtal (1989); ugyanez a beregszászi járási választmányt teszi felelőssé a szervezetten belüli széthúzásért; először nincs Kárpátalján (Ukrajnában) magyar parlamenti képviselő, mert a KMKSZ hivatalban levő elnöke a beregszászi já-

rásban a nem magyar jelölt támogatására szólítja fel a polgárokat (1990); a beregszászi KMKSZ-alapszervezet kezdeményezi a népszavazást a magyar autonóm körzetről (1991); a beregszászi választókörzetben dől el, ki lesz az egyetlen magyar parlamenti képviselő az új ciklusban a két magyar jelölt közül; itt alakult meg a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma, a Kárpátaljai Magyar Képviselők Tanácsa (1994). Beregszászban jönnek létre a magyarság reprezentáns intézményei: az Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház és a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (1994). A KMKSZ nyilatkozata (1995) szerint a főiskola stratégiai fontosságú, s a jövőben ennek megfelelően kívánja azt támogatni. Vele szemben Ungváron van (az Ungvári Állami Egyetem és ezen belül) a Magyar Filológiai Tanszék, valamint az Ungvári Hungarológiai Intézet. Az utóbbi beregszászi megfelelője a Limes Társadalomkutató Intézet. Ezek az intézmények nem kiegészítik egymást, hanem gyengítik, ami azért is nehezen érhető, mert az egyik „állami egyetemi”, a másik „alapítványi főiskola”, de a józan megfontolás mindkettőt fontosnak tartja, persze a megfelelő szakmai színvonal biztosítása mellett.

Az ún. csehszlovák időszakban (1919–1938) hasonló (alapon) versengés zajlott az Ungvár, Beregszász és akkor még Munkács, Nagyszőlős négy-szög között, aminek a története ma szintén a fehér foltok közé tartozik. Így például komoly politikai csatározásokat eredményezett az 1926–1928 közötti időszakban Ungvár és Munkács városa között az elsőség kérdése, ahol előjött a „ki a városiasabb, ki a magyarabb” érv is (emlékeztetőül: 1926. július 1.: Podkarpatszka Rusz „nagyzsupa” lett, székhelye Munkács. 1928. július 1.: Csehszlovákiában életbe lépett a közigazgatási reformtörvény. Podkarpatszka Rusz a köztársaság többi területeinek mintájára szervezett tartomány, a székhely Ungvár. Lásd. 1927. július 14-én kelt 125. sz. törvényt.) Vagy a járási beosztás tervezett módosítása elleni nagyszőlősi tiltakozó gyűlésen Siménfalvy Árpád (Magyar Nemzeti Párt) a következőket mondta 1926 őszén: „[...] a Nagyszőlősi járás néhány Tisza-menti színmagyar községét átkapcsolják a Beregszászi járáshoz nyilván azért, hogy a magyar kisebbség nyelvi joga itt elvehető legyen.” A magyar pártokon belüli villongásoknak is voltak városfüggő mozzanatai.

A negyedik, Gazdaság című fejezet sem ezer, sem száz év történetét nem kívánja elének tárnai, így viszonylag kiegyensúlyozott képet tud felmutatni a szovjet időszakbeli alapvető irányokról, s a kilencvenes évek gazdasá-

gi mélyrepüléséről. Dicséretes, hogy a szerző egyáltalán foglalkozik a kérdéssel, mert mások többnyire megkerülik.

A vallásfelekezetek (történeti) feltérképezése (ötödik fejezet) olyan áttekinthetetlenre sikeredett, hogy nehéz a kérdés teljes felvázolása nélkül valamiféle rendet teremteni, amire értelemszerűen itt nincs lehetőség. Az egyes egyházakat nem azonos szempontból mutatta be. Ha a görög katolikus unió létrejötte szóba került, ugyanezen az alapon idetartozhatna a reformáció megjelenése ebben a térségben; vagy ha bizonyos időszakra vonatkozóan szó van az egyházi főhatóságról, akkor ezt minden időszak és egyház kapcsán ismertetni kellett volna; nincs minden felekezet megemlítve (csak a történelmi egyházak kerülnek szóba); ha megint sok száz évet akarunk felölelni, akkor kimaradt az egyházak történelmi szerepe, illetve ez fontos kérdés a mára vonatkozóan is stb. Mivel a kárpátaljai magyarság döntően református illetve római katolikus, azért legalább ezzel kapcsolatban tisztáznunk kell néhány ténykérdést: a Kárpátaljai Református Egyházkerület nem 1921-ben alakult meg (91. o.), hanem 1922. október 31-én, az első püspököt, Bertók Bélát 1923. április 17-én választották meg és június 7-én iktatták be. Az egyházkerületet hivatalosan a Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Református Egyház első törvényhozó zsinata Léván ismerte el 1923-ban, a csehszlovák állam pedig 1932-ben; 1918 után az első református papavatásra Kárpátalján 1925. december 16-án került sor. A szerző viszont azt írja, hogy „1938–1944 között Magyarországhoz tartozott a Kárpátaljai Református Egyházkerület.” (91. o.) Ez viszont így nem igaz: 1. mert a régió is „Magyarországhoz tartozott”, tehát ezzel együtt nyilván minden intézménye; 2. mert ebben az időszakban nem létezett Kárpátaljai Református Egyházkerület, azt a magyar hatóságok megszüntették és a tiszántúli egyházkerületbe olvasztották be 1939-ben (lásd az Országos Református Zsinat 1939. március 1-i és szeptember 7-i határozatait). Ugyanígy felszámolták az önálló Kárpátaljai Református Lelkész Egyesületet is. (A szerző nem utal az alapkönyvre, ami a Nemzetközi Theológiai Könyv sorozatának 16. kötete: Peyer-Müller, Fritz: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Budapest, 1994, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya).

A római katolikusokkal kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy: az „egyház kárpátaljai hívei az első világháború előtt a szatmári egyházmegyéhez tartoztak, amely a háború után több részre szakadt [...] A második világháború

után a kárpátaljai római katolikusok önálló egyházkerületet voltak kénytelenek kialakítani Kárpátaljai Római Katolikus Egyház néven [...]” (90. o.). Erről el kell mondani, hogy a régió római katolikus egyházközségei fölött a főhatóságot a területnek a Csehszlovák Köztársasághoz kerülése után is a szatmári püspök gyakorolta, ez 1923-tól abban is megnyilvánult, hogy bérnakörúton járta be Kárpátalját, kinevezte a kárpátaljai püspöki helynököt, azaz a vikáriust és helyettesét, a szubvikáriust, valamint az „elszakított részek” egyházmegyei főtanfelügyelőjét. 1928-ban a kárpátaljai hívek elszakadási mozgalmat kezdeményeztek, ami oda vezetett, hogy 1930-ban a római Szentszék a kárpátaljai római katolikus egyházközségeket kivonta a szatmári püspökség fennhatósága alól, helyben önálló püspöki adminisztratívát létesített, melynek élére apostoli kormányzóvá nevezte ki az addigi szatmári püspöki helynököt. 1939-ben pápai rendelkezésre megszüntették a kárpátaljai római katolikus apostoli kormányzóságot, a terület egyházközségei ismét egyesültek a szatmári egyházmegyével.

A hatodik, Kultúra c. részben a szerző jó összefoglalást készít. Az 1944-et megelőző időszaknak mindössze három rövid bekezdést szentel (95–96. o.), ahová becsúszik egy erősen vitatható mondat arról, hogy a csehszlovák fennhatóság alatt „a helyi magyar közösség önszerveződését elsősorban Kassáról és más szlovákiai városokból irányították”. Ez a következtetés a kérdés alapos elemzésének hiányából ered. Nyilván ennek a recenzióknak a keretei nem teszik lehetővé a részletes kifejtést, de néhány jelzésszerű megállapítást igen. A magyar színjátszás például Magyarországról indult ki. 1920 őszén Kiss Árpád és Horváth Kálmán kisvárdai színigazgatók, akik még a megelőző idényben is átjártak a határon, az ungvári városi tanácsnál jelezték szándékukat az önálló ruszinszkói magyar színi kerület megalakítására, melyhez Ungvár, Munkács, Beregszász és Nagyszőlős tartozna. (Az addigi, azaz „a régi magyar” beosztás szerint Ungvár, Munkács és Nyíregyháza tartozott egy kerületbe.) Az önálló színi kerület a húszas években zavartalanul fennállt, a harmincas években viszont összevonták a kelet-szlovenszkóiival, ami ellen Kárpátalján folyamatosan tiltakoztak. Már 1926-ban megalakult Ungváron az önálló Ruszinszkói Magyar Színpártoló Egyesület. Önálló színi tanfolyamokat szerveztek, hosszabb-rövidebb ideig létezett önálló színházi lap *Színházi Újság*, majd *Ruszinszkói Színházi Élet* címen. A kárpátaljai magyar színtársulat tagjai között igen gyakran találkozunk a magyar fővárosban éppen munkanélküli, ezért ideszerződött színészekkel. Emiatt nyilatkoz-

hatta Kiss Manyi: „Ungvárról indultam el a siker útjára, ezért boldogan térek vissza, ha csak egy napra is, szeretett városomba.” Vagy az ifj. Latabár Árpád: „[...] örömmel jövök vissza Ungvárra, ahol felfedeztek és hol első sikereimet arattam.” Az amatőr színjátszók pedig sorra mutatták be helyi szerzők darabjait is, amelyek nyomtatásban is napvilágot láttak a helyi kiadóknál.

Az irodalmi életről Móricz Zsigmond is azt tartotta: „A szlovenszkói és ruszinszkói irodalmi élet fejlődését egészségesnek találom. Már régebben hirdettem, hogy az irodalom szempontjából a decentralizációnak óriási jelentősége van, s most, hogy Pozsonyban, Kassán, Ungváron és Kolozsváron magyar irodalmi centrumok alakultak, az utódállamok magyar irodalmának kialakulása helyes útra terelődött.” „Nagy, nemes és igazi kultúrhivatást teljesít itt a Mozaik, amely előtt kalapot kell emelni minden kultúrembernek. Bár volna minden magyar városnak olyan kulturált, magas fajsúlyú irodalmi testülete, mint Ungváron a Mozaik!”

Beszélhetünk a kárpátaljai magyar kultúregyesületekről (mindenekelőtt a Mozaik Kultúregyesület, a PRMKE, a Beregszászi Irodalmi és Színpártoló Egyesület), a művészeti társaságokról, az igen népszerű torna/sportegyesületekről, a kórusmozgalomról (dalárdákról), vagy a Turul-ünnepség kezdeményezéséről, amit a kilencvenes években újított fel a KMKSZ. Megemlíthetjük a kortárs szlovenszkói oldalról elhangzó vádakát a kárpátaljai újságírás színvonaltalanságáról, ugyanakkor ha végiglapozzuk a központi magyar újságot, a *Prágai Magyar Hírlapot*, alig találunk olyan írást a keleti régióról, amit saját újságíróikkal írtak volna volna, hanem többnyire a „dilettáns” kárpátaljaiakat közölték.

Fenti véleményem nem a könyv egészéről mondott ítélet, hanem egy adott kérdés körülményéről. Csernicskó István nagy munkát végzett el, de könyvének tartalomjegyzéke lényegesen többet ígér, sokkal többet vállalt, mint amit valójában teljesíteni tudott. Meg kell jegyezni, hogy ennek alapvetően az az oka, hogy a tárgykörre vonatkozó szakirodalom a komolyabb elmélyedést nem teszi lehetővé. A szerző ennek tudatában vállalkozott az enciklopédikus igényű feldolgozásra, vállalta, hogy az összes érintett témakörben rendet teremt. A kérdés az, hogy ez egy kényszerű (a könyvsorozat azonos szempontrendszer) vagy tudatos vállalás. (Fent csak az értelemzavaró hibák egy részére tértem ki, s arra nem, ami kimaradt.)

	Vizsgált időszak	Terjedelem
1. Földrajzi és népesedési viszonyok	„a századfordulótól máig”	26 oldal
2. Történelem	~ 9-19. század	8 oldal
3. Politika	1918-1998	22 oldal (ebből az 1944 előttről 3 o.)
4. Gazdaság	~ az utolsó 50 év	8 oldal
5. Vallás	~ 20. század	7 oldal
6. Kultúra	1918-1998	32 oldal (ebből az 1944 előttről 1 o.)

A táblázatba foglalt tartalomjegyzékből és a fenti elemzésből látszik, hogy a tényleges mondanivaló minden tárgykörben 1945 után mérhető (ha kicentizzük, akkor valójában a nyolcvanas–kilencvenes évekre vonatkozik): ez az az időszak, amelyről minden témakörben tud(hat) a szerző érdemlegest mondani a témájára vonatkozóan. Megítélésem szerint ennél kellett volna maradnia, minden másra pedig csak a bevezetőben röviden utalni, annyiban, amennyiben ez az értelmezést segíti. Fölöslegesen csúszott bele abba a Kárpátaljáról szóló szakirodalomban elterjedt jelenségbe, hogy e témáról csak ezer évet áttekintve lehet írni. A régióról hiányoznak azok a tudományos igényű résztanulmányok és azok az akadémikus igényű forráskiadványok, amelyek alapján enciklopédikus igényű (lásd az elvárást a Sorozatszerkesztői előszó 15. oldalán) könyvet lehetne írni. S kezdjünk már el végre arról beszélni, hogy egy komoly tudományos programnak ebből kell kiindulnia, erre a hiánypótlásra kell koncentrálnia. Másrészt tudományos élet is csak akkor létezik, ha több diskurzus, megközelítés létezik egymás mellett. Mert attól, hogy Kárpátalján van egy nyelvész vagy van egy történész, még nincs kárpátaljai magyar nyelvészet, történetírás.

Fedinec Csilla

JEGYZETEK

- ¹ Az alább felhozott példák tájékoztató jellegűek, a teljesség igénye nélkül, mert a céloim nem a vonatkozó bibliográfia összeállítása volt.
- ² Ugyanide sorolhatók a (vár)megyei monográfiák reprint- vagy javított kiadásai is.
- ³ Az értékelést lásd.: Kobály József: Kárpátalja-történet: látószögek egymás mellett. In *Regio*, 2000, 1, 285–290.
- ⁴ Nem tévesztendő össze az 1939. január 18-án, a Volosin-kormány határozata alapján létrehozott Ukrán Nemzeti Egyesülettel (rövidítése: UNO, lásd. *Óéðà, ìñüêà Ìàöìíàëüíà Íá'°áíáíý*). Vezetője Révai Fedor volt. Az egyetlen politikai erő, az állampárt volt ez Kárpáti Ukrajnában, melynek tisztviselőit a Volosin-kormány nevezte ki (január 23-án). Hivatalos lapja a *Голос України*.
- ⁵ Lásd erről: Kobály József: A magyarság és Magyarország az ukrán történetírás tükrében (1989–1999) és a hozzá tartozó bibliográfia vonatkozó részeit. In *Regio*, 2000, 2, 109–127.

Az antropológia forradalma

Marco Heinz: Ethnizität und ethnische Identität. Eine Begriffsgeschichte. Bonn, 1993, Holos Verlag, (Mundus Reihe Ethnologie 72.), 392 o.

Marco Heinz a szociálanropológia történetét a címben szereplő fogalmak köré építi föl a harmincas évektől napjainkig. Kiindulópontja a hagyományos – a gyarmatosított világ természeti népeit elszigetelt, zárt egységként vizsgáló – etnológia, amely a gyarmati világ megszűnése és a globalizáció révén a szerző értékelése szerint tárgyát veszítette, s ha nem akart etnohistóriává válni, új tárgyra és ehhez új módszerekre is szüksége volt. Hosszas tudományon belüli viták után külső körülmények vezettek el a szerző véleménye szerint 1970 körül a gondolatrendszer kuhni értelemben vett megváltozásához: a kultúra és társadalom egységét valló asszimilacionista dogma megdöntéséhez. Az egybeolvadt szociológiai és antropológiai kutatás kulcsfogalmai az etnicitás és az etnikai önazonosság lettek, illetve ezek megmaradása a többbrétegű társadalmakban. Bár a hetvenes évektől az etnicitás fogalma magába olvasztotta az etnikai önazonosság fogalmát,